

Het Programmabureau Klimaat voor Ruimte wenst u fijne Kerstdagen en een goed 2007

Inhoud

1. Projecten nieuws
2. Programmabureau
3. Ander nieuws
4. Bijeenkomsten
5. Informatie voor projectleiders

Met bijdragen van:

Kees Dorland, Rob van Dorland, Judith Klostermann, Geert-Jan Nabuurs, Florrie de Pater, Jessica Reker, Anna Schoemakers, Ottelien van Steenis, Hanneke Tijbosch, Jeroen Veraart

Redactie:

Kees Dorland, Jeroen Veraart

Eindredactie:

Ottelien van Steenis

Info:

Voor toezending van de nieuwsbrief, het laten plaatsen van berichten in de nieuwsbrief en opgaves voor de klimaatagenda op onze website: Programmabureau Klimaat voor Ruimte
E: info@klimaatvooruimte.nl
T: 0317-48 6540
www.klimaatvooruimte.nl

De volgende nieuwsbrief verschijnt in maart 2007, inleveren kopij uiterlijk **15 februari 2007**.

Deze nieuwsbrief is bestemd voor alle betrokkenen bij en geïnteresseerden in het BSIK Klimaat voor Ruimte programma.

Nieuwsbrief nummer 8, december 2006

Wilt u deze nieuwsbrief verspreiden onder uw medewerkers en andere belangstellenden!

Research School Sense: PhD cursussen voorjaar 2007

De cursussen die komende zomer gegeven gaan worden, zijn speciaal gericht op promovendi, waarbij KvR promovendi een belangrijke doelgroep is:

Cursus S310: 'Understanding Global Environmental Change' heeft als belangrijkste thema processen en interacties tussen land, oceaan en atmosfeer.

Cursus S460: 'Earth System Governance' is gericht op sociaal-economische aspecten van klimaatverandering.

Cursus S340: 'Integrated Assessment of Global Environmental Change' wordt natuurwetenschappelijke en sociaal-wetenschappelijke kennis geïntegreerd.

Zie voor nadere informatie het bericht verderop in deze nieuwsbrief.

BSIK KvR agenda 2007

Vergaderingen:

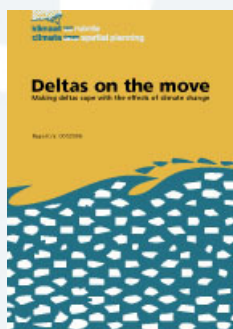
zie de agenda op www.klimaatvooruimte.nl
filter: KvR vergaderingen

Bijeenkomsten:

zie de agenda op www.klimaatvooruimte.nl
filter: KvR bijeenkomsten

1. Projecten nieuws

➤ Het eerste Klimaat voor Ruimte eindrapport verschenen

In het kader van project COM11 (Delta's in tijden van klimaatverandering) is het eindrapport van deze studie verschenen.

Een vruchtbare bodem, aanwezigheid van zoet water en transportroutes over rivier en zee maken delta's aantrekkelijke gebieden om te wonen en voor economische activiteiten. Echter vanwege hun ligging in de lage kustzone zijn delta's ook kwetsbaar voor rampen als orkanen en tsunami's. In de toekomst neemt deze kwetsbaarheid verder toe vanwege zeespiegelstijging ten gevolge van klimaatverandering.

Een delta kan met een stijgende zeespiegel meegroeien, zolang natuurlijke processen ongehinderd hun gang kunnen gaan en er voldoende sediment wordt aangevoerd. Echter, deltabewoners hebben hun leef- en werkomgeving

vaak al eeuwen lang aangepast, veelal met een verminderde sedimentaanvoer tot gevolg. Hierdoor krijgt erosie de overhand en nemen overstromingsrisico's toe.

Tot op heden hebben we de invloed van zee en rivieren vooral aan banden gelegd met behulp van technische maatregelen als dijken en dammen. Op korte termijn zijn ze effectief, maar op langere termijn hebben ze veelal vervelende neveneffecten. De delta kan niet langer met de stijgende zeespiegel meegroeien, omdat dergelijke maatregelen de natuurlijke processen belemmeren. Een systeembenadering, die juist gebruik maakt van de natuurlijke, dynamische processen in een delta, lijkt een meer flexibele manier om met klimaatveranderingen om te gaan.

In deze studie zijn de mogelijkheden voor systeembenaderingen in delta's over de hele wereld bekeken en is een aantal strategieën voor systeembenadering onderscheiden. De DELTAS website (<http://ivm10.ivm.vu.nl/deltas/svg/before.html>) geeft toegang tot de verzamelde informatie over delta's. De interactieve DELTAS tool maakt vervolgens rangschikking van delta's voor verschillende varianten van systeembenadering mogelijk. De diversiteit in delta's kan gevisualiseerd en bestudeerd worden met het DELTAS systeem voor innovatief delta management. Met het DELTAS systeem zijn de vijftientig meest kansrijke delta's geselecteerd.

Het project Delta's in tijden van klimaatverandering is uitgevoerd door Stroming en IvM. Opdrachtgevers waren Klimaat voor Ruimte, Leven met Water, de International Association of Dredging Consultancies (IADC) en Wereld Natuurfonds Nederland (WNF).

Het rapport is te downloaden via www.klimaatvoorruimte.nl / publicaties / publicatiedatabase, project COM11.

Voor nadere inlichtingen Jessica Reker (E: jessica.reker@stroming.nl).

➤ Voortgangsrapportage KvR programma

In week 33 zijn de inhoudelijke en financiële voortgangsrapportages ingeleverd door KvR projecten over de voortgang in de eerste helft van 2006. Inmiddels zijn 31 projecten van start gegaan of afgerond in de eerste vier tranches van het programma. De vertragingen in het ondertekenen van de subsidieovereenkomsten zijn grotendeels opgelost. Op dit moment wordt voor zeven goedgekeurde, nieuwe projecten gewerkt aan de totstandkoming van de subsidieovereenkomst. Zes andere projecten worden op dit moment gereviewd. De voortgang van de kennisprojecten verloopt over het algemeen goed. Binnen het thema communicatie is veel vooruitgang geboekt. De samenwerking tussen projecten en thema's is in een groot aantal projecten goed opgepakt, maar verdient blijvende aandacht. Hiertoe zal in **mei 2007** een **ééndaagse projectenbijeenkomst** worden georganiseerd in navolging op de 6 - 7 juni bijeenkomst. De inhoud van het onderzoek zal hierin centraal staan. Tevens zal aandacht worden besteed aan het gebruik van klimaat- en socio-economische scenario's in de projecten. Op deze dag zijn alle projectmedewerkers van harte welkom.

➤ SENSE PhD cursussen in het voorjaar van 2007

Binnen het KvR project COM12 zal de onderzoeksschool SENSE de komende jaren meerdere malen een drietal 'global change' gerelateerde cursussen organiseren. De eerste cursus, S310 'Understanding Global Environmental Change' is gericht op promovendi met een natuurwetenschappelijke achtergrond. De nadruk van deze cursus ligt op de processen en interacties tussen land, oceaan en atmosfeer. De tweede cursus, S460 'Earth System Governance', is gericht op sociaal-economische aspecten van klimaatverandering waaronder duurzaamheids vraagstukken. In de cursus S340 'Integrated Assessment of Global Environmental Change' wordt natuurwetenschappelijke en sociaal-wetenschappelijke kennis geïntegreerd door zowel oorzaken als mogelijke oplossingen te bestuderen en door te oefenen met het maken van een 'Integrated Assessment'. Deze cursussen zijn speciaal gericht op promovendi, waarbij KvR promovendi een belangrijke doelgroep zijn. Voor deze cursussen zullen vooraanstaande wetenschappers uit de hele wereld worden uitgenodigd als sprekers.

De eerste twee cursussen vinden plaats in het voorjaar van 2007. De cursus S310 wordt georganiseerd op een centrale locatie in Nederland van 18 tot 24 mei 2007. De cursus S460 zal

plaatsvinden van 28 mei tot 6 juni 2007. De informatiefolder van S310 is te downloaden via www.sense.nl/courses/course/S310.

Meer informatie over deelname aan de cursussen is te vinden op www.sense.nl/courses. Voor overige vragen kunt u contact opnemen met Marc Metzger: (E: marc.metzger@wur.nl; T: 0317-48 2983).

➤ **Platform Communication on Climate Change (PCCC)**

❖ **Minisymposium Zon en Klimaat**

Op 2 november werd in de Pietershof in Utrecht het Minisymposium Zon en Klimaat gehouden (dagvoorzitter prof.ir. Klaas van Egmond, MNP). Een gemêleerd gezelschap van onderzoekers, journalisten, klimaatsceptici en maatschappelijke groeperingen namen deel. Lezingen werden verzorgd door prof.dr. Kees de Jager (NIOZ), dr. Gerard Versteegh (NIOZ) en dr. Rob van Dorland (KNMI). Tijdens deze bijeenkomst werd het WAB-rapport (Wetenschappelijke Assessment en Beleidsanalyse) Scientific Assessment of Solar Induced Climate Change aangeboden aan Staatssecretaris Milieu van VROM, Pieter van Geel. De middag werd afgesloten met een discussie over zon en klimaat en klimaatverandering in het algemeen.

Een verslag van het symposium, de presentaties en het rapport is te vinden op www.klimaatportaal.nl.

Voor meer informatie: Rob van Dorland, KNMI (E: dorlandv@knmi.nl).

➤ **Bosreservaten en klimaatverandering**

In 2006 is, in het kader van project ME3 (Soil carbon dynamics and variability at the landscape scale: its relation to aspects of spatial distribution in national emission databases / Invloed van landgebruik, landgebruiksgeschiedenis en management op de koolstofvoorraad in de bodem in Nederland) in vijf bosreservaten (Galgenberg, Imbosch, 't Leesten, Pijpebrandje en Riemstruiken) gestart met een nieuwe methode van langdurige monitoring. In elk van deze bosreservaten zijn op twee bomen geautomatiseerde dendrometers opgehangen. De dendrometers bestaan uit een aluminium band die op borsthoogte rond de boom is bevestigd. Een veer zorgt voor voldoende spanning. Het instrument meet elk uur de omtrekverandering, de data worden in de datalogger opgeslagen. Deze worden één maal per jaar gedownload. Deze metingen zijn additioneel t.o.v. de reguliere meetcampagnes in de bosreservaten. Het is de bedoeling dat de dendrometers zo lang mogelijk blijven hangen (tot enkele decennia) om zo inzicht te verschaffen in korte termijn aanpassingsvermogen van bomen en in lange termijn groeitrends onder klimaatverandering. Al in 2006 gaven de metingen goed inzicht in de krimp en groei van boomomtrek in de extreme zomer.

Juist de bosreservaten zijn ideaal voor deze methode, omdat veel bekend is over de voorgeschiedenis van het bos, de representatieve bomen gekozen kunnen worden, en omdat er niet geogst wordt. In 2007 zullen honderd dendrometers geplaatst worden verspreid over vijftig bosreservaten.

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met Geert-Jan Nabuurs (E: Gert-jan.nabuurs@wur.nl) of Rienkjan Bijlsma (E: Rienkjan.bijlsma@wur.nl).

➤ **Verkenning bedrijfsleven**

In het kader van project COM4 (Netwerkproject) is een verkenning 'Nederlandse bedrijven en hun relatie tot klimaatverandering en ruimtegebruik' uitgevoerd.

Klimaatverandering kan bij extreme gebeurtenissen zorgen voor ernstige ontwrichting van (een deel) van de samenleving. Vers in het geheugen ligt Katrina, maar ook de stormen Lothar en Martin

richtten in 1999 grote schade aan in Frankrijk, Zwitserland en zuid Duitsland. Deze zeer extreme gebeurtenissen kunnen de economische groei beïnvloeden en daarmee (een deel) van het bedrijfsleven hard treffen.

Doel van deze eerste verkenning vanuit het onderzoekprogramma Klimaat voor Ruimte richting het bedrijfsleven is om gezamenlijke onderzoeksvragen aan het licht te brengen. Klimaat voor Ruimte vindt het van belang inzicht te verkrijgen in de onderzoeksbehoeften binnen het bedrijfsleven en om relaties te ontwikkelen met geïnteresseerde partijen.

Het volledige verslag van deze verkenning is te downloaden via www.klimaatvoorruimte.nl / publicatiedatabase / COM4.

2. Programmabureau

➤ Programmabureau

Bij het Programmabureau is in dienst getreden: Kenneth Nelom, projectcontroller (E: kenneth.nelom@falw.vu.nl); T: 020-598 8647).

➤ Wijziging telefoonnummers Programmabureau Wageningen

Met ingang van medio december zijn, i.v.m. verhuizing naar een ander gebouw (gebouw Atlas, bezoekadres Droevendaalsesteeg 4) de telefoonnummers van onderstaande personen gewijzigd:

Pavel Kabat	0317 48 6458		Ottelien van Steenis	0317 48 6540
Judith Klostermann	0317 48 6427		Jeroen Veraart	0317 48 4447
Ann-Marie Ryann	0317 48 6543			

3. Ander nieuws

➤ Meld u aan als abonnee voor de nieuwsbrief van het Nationaal Programma Adaptatie Ruimte en Klimaat (ARK)

Binnenkort verschijnt de eerste nieuwsbrief van het Nationaal Programma Adaptatie Ruimte en Klimaat (ARK). Begin 2006 is dit programma gestart waarin de ministeries van VROM, VenW, LNV en EZ samen met de decentrale overheden via VNG, IPO en Unie van Waterschappen onderzoeken wat nodig is om tijdig te anticiperen (te adapteren) op de onvermijdelijke effecten van klimaatverandering.

Er wordt gewerkt aan de Nationale Adaptatie Strategie die de hoofdlijnen van de aanpak beschrijft. De uitwerking vindt plaats in de eerste Adaptatie Agenda die naar verwachting halverwege 2007 verschijnt. Thema's die in het programma een plaats krijgen zijn waterbeheer, veiligheid, natuur, landbouw, mobiliteit, energie, volksgezondheid, wonen, industrie en recreatie.

Aanmelding voor de ARK nieuwsbrief: Postbus.ARK@minvrom.nl, onder vermelding van naam, organisatie, adres, e-mail. Meer informatie over ARK is te vinden op www.programmaark.nl.

➤ De kosten van klimaatverandering worden onderschat: Stern rapport

“Het wetenschappelijk bewijs is nu overweldigend: klimaatverandering is een ernstige bedreiging voor de wereld en vraagt om een wereldwijd antwoord.”

Dit staat in de openingszinnen van de samenvatting van het Stern-rapport over de economische effecten van klimaatverandering, op 30 oktober 2006 gepubliceerd door de Britse regering. De hoofdauteur is Nicholas Stern, hoofdeconoom van de Britse regering, voormalig topeconoom bij de Wereldbank met ruime ervaring in ontwikkelingsproblematiek en auteur van diverse wetenschappelijke artikelen in de macro-economie. De openingszinnen zijn een bijzondere vorm van communiceren van wetenschappelijke onzekerheden omtrent klimaatverandering en -beleid.

Niettemin legt de studie van Stern een analyse neer die tot nadenken stemt, en tot discussie in zowel wetenschappelijke als politieke kringen. Zo namen Tony Blair en Jan-Peter Balkenende in dit najaar de ongebruikelijke stap om samen het klimaatvraagstuk te agenderen bij de EU-voorzitter, en de overige EU-regeringsleiders, mede geïnspireerd door Stern.

Het Stern-rapport raamt de kosten van klimaatverandering, of beter de kosten van 'niets doen aan emissiereductie'. Elke ton CO₂ die we uitstoten veroorzaakt voor minstens 67 euro schade, terwijl het vermijden van deze emissie minder dan 20 euro per ton kost, stelt Stern onder andere.

Kritische wetenschappelijke reacties op het rapport zijn een maand na publicatie in beeld gebracht door het tijdschrift 'The economist' (4 december, 2006). De economist deelt de critici in drie kampen

in. In het maatschappelijke veld stellen een aantal groeperingen dat Stern een gebrek heeft aan politiek realisme met zijn roep tot urgente maatregelen. Een aantal wetenschappers stellen dat Stern zich teveel baseert op klimaatstudies die uitgaan van de meer pessimistische klimaatscenario's in zijn economische analyse. Een derde type commentaar dat de 'Economist' onderscheidt, betreft de gebruikte 'discount rate' van 0.1%, terwijl deze normaliter op 3-5% wordt gezet in dit soort economische analyses (William Nordhaus, Yale University).

De vraag die nog voor een groot deel onbeantwoord blijft, is hoeveel van deze 67 euro schade vermeden kan worden door adaptatie. Dit type onderzoeksvragen staan ook centraal in het KvR project "Cost-benefit analysis of adaptation and mitigation strategies" (IC5), uitgevoerd door Wageningen UR, Vrije Universiteit en Arcadis.

Het Stern rapport is downloadbaar op:

[http://www.hm-](http://www.hm-treasury.gov.uk/independent_reviews/stern_review_economics_climate_change/stern_review_report.cfm)

[treasury.gov.uk/independent_reviews/stern_review_economics_climate_change/stern_review_report.cfm](http://www.hm-treasury.gov.uk/independent_reviews/stern_review_economics_climate_change/stern_review_report.cfm)

Positieve commentaren:

- Response of Prime Minister Blair of the UK Government, <http://www.number10.gov.uk/output/Page10298.asp>
- Comments on the Stern Review by leading economists, [pdf file](#)
- Expert Reaction to the Stern Review, BBC News, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/business/6098612.stm>
- Response of the Dutch Ministry of Economic Affairs (in Dutch) Policy Letter to Chairman of the Second Chamber of Parliament, 14 December 2006
- Response by Milieudefensie, <http://www.milieudefensie.nl/klimaat/nieuws/sternraport>

Kritische commentaren:

- Stern Review by Bjorn Lomborg, published in the Wall Street Journal, 2 November 2006, <http://www.opinionjournal.com/extra/?id=110009182>
- Reactie Richard Tol (VU-IVM, ESRI The Economic and Social Research Institute, Ierland) op stern: <http://www.fnu.zmaw.de/fileadmin/fnu-files/reports/sternreview.pdf>
- Reactie William Nordhaus (Sterling Professor of Economics at Yale University) <http://nordhaus.econ.yale.edu/SternReviewD2.pdf>
- Analyse van wetenschappelijk commentaar <http://www.economist.com/daily/columns/greenview/displaystory.cfm?story_id=8374354>

Jeroen Veraart, Programmabureau Klimaat voor Ruimte

➤ **Project: Impact van klimaatsverandering op het risico van hydrologische extremen langs waterlopen en rioleringen in België (Universiteit Leuven)**

Dit project bestudeert de impact van klimaatsverandering op het risico van hydrologische extremen langs waterlopen en rioleringen in België. De specifieke hydroklimatologische condities in België vormen de randvoorwaarden voor de studie. Voor waterlopen omvatten hydrologische extremen zowel perioden van hoge neerslagafstroming en dus overstromingsgevaar, als droge perioden met uitzonderlijk lage afvoer. Voor rioleringsystemen zijn enkel perioden met hoge afvoer relevant (overstroming van rioleringen en overstorten naar de waterloop wanneer de afvoercapaciteit van de rioolwaterzuiveringsinstallaties wordt overschreden). Het voorgestelde onderzoek omvat vijf hoofdstappen: Studie van de scenario's rond klimaatsverandering; trends en cyclische patronen; doorberekening van finaal geselecteerde scenario's in hydrologische rivierbekkenmodellen; doorrekening van rioleringsmodellen in klimaatveranderingsscenario's; finale bestudering van consequenties in toekomstige wijzigingen in overstromings- en laagwaterrisico.

Meer informatie: Patrick Willems, Katholieke Universiteit Leuven, Departement Burgerlijke Bouwkunde (E: Patrick.Willems@bwk.kuleuven.be;

W: <http://www.kuleuven.ac.be/research/researchdatabase/project/3E05/3E051365.htm>).

4. Bijeenkomsten

➤ Al Gore bij de VU

Op 6 oktober werd in bijzijn van de voormalige Amerikaans vice-president Al Gore, in Nederland aanwezig voor de promotie van zijn boek en film 'An inconvenient truth', het VU Klimaatcentrum formeel geopend. Het Klimaatcentrum houdt zich bezig met verschillende aspecten van klimaatonderzoek: wat kunnen we leren van klimaatveranderingen in het verleden, tot hoe kunnen we de uitstoot van broeikasgassen beperken. Meer informatie: www.falw.vu.nl/Onderzoekcentra/ Climate Centre VUA.

5. Informatie voor projectleiders

➤ BSIK-Klimaat voor Ruimte Congres: 11 – 14 september 2007

In 2007 zal de midterm evaluatie van het Klimaat voor Ruimte programma plaatsvinden. Deze evaluatie wordt uitgevoerd door een gemengde internationale wetenschappelijke en nationale maatschappelijke evaluatiecommissie. Een belangrijk onderdeel van deze evaluatie is een vierdaags congres dat wordt georganiseerd van 11 tot en met 14 september 2007. Tijdens dit congres zullen projectpresentaties plaatsvinden en krijgen de reviewers en commissieleden de gelegenheid om met projectleiders en andere projectdeelnemers te spreken over de projecten. Aan het eind van het congres zal de evaluatiecommissie een eerste concept versie van het evaluatierapport voorbereiden.

Meer informatie over de midterm evaluatie, het congres en de special issue volgt in december 2006 via een brief aan alle KvR projectleiders. Een eerste overzicht van de planning tot het congres is te vinden op onze website (informatie voor projectleiders / template downloads).

➤ Projectpublicaties uploaden via KvR intranet, media

❖ uploaden van publicaties via KvR intranet

Vanuit de projecten in het KvR programma worden vele publicaties verzorgd in (inter)nationale journals en andere gedrukte media. Eén van de afspraken over publicaties die zijn uitgebracht is dat deze op de KvR website worden geplaatst. Dit blijkt echter niet altijd te gebeuren. Via deze weg willen wij alle projectleiders en –medewerkers er nogmaals op wijzen dat het uploaden van publicaties verplicht is. Omdat veel KvR projectmedewerkers en -leiders nog niet erg thuis blijken te zijn in het uploaden van publicaties via het KvR intranet staat hieronder de procedure nogmaals beschreven.

Voor intranettoegang aangemelde projectleiders en -medewerkers kunnen deze publicaties uploaden via onze intranetsite. Daartoe hebben zij enige tijd geleden een username en password ontvangen. De werkwijze is als volgt:

via www.klimaatvoorruimte.nl: login intranet > workspaces > my workspaces > kies het betreffende project > publications > submit new publication

Er kan gekozen worden uit diverse publicatietypes (book, popular article, scientific paper, proceedings, poster, presentation, report, final project report). Projectleiders zijn voor hun project gemachtigd om publicaties goed te keuren en dus zichtbaar te maken op internet. Ook zij hebben enige tijd geleden een inlognaam en password ontvangen. Indien er een publicatie is ingevoerd, ontvangen zij automatisch een mail met het verzoek om deze goed te keuren. Deze goedkeuring werkt als volgt:

via www.klimaatvoorruimte.nl: login intranet > workspaces > my workspaces > kies het betreffende project > publications > approve publication

In publicaties dient de volgende verwijzing naar het programma opgenomen te worden:

➤ Nederlandstalige publicaties: 'Dit onderzoekproject (wordt) werd uitgevoerd in het kader van het Nationaal Onderzoekprogramma Klimaat voor Ruimte (www.klimaatvoorruimte.nl).'

➤ Engelstalige publicaties: 'This research project (is) was carried out in the framework the Dutch National Research Programme Climate changes Spatial Planning (www.klimaatvoorruimte.nl).'

Tevens dient u het logo van het KvR programma opnemen. Deze kunt u downloaden van de website www.klimaatvoorruimte.nl.

Password kwijt? Geen probleem: klik op 'forgot your password' op het inlogscherm van intranet en volg de instructies.

Voor vragen over toegang tot intranet kunt u contact opnemen met Juan Selva López (juan.selva.lopez@falw.vu.nl). Voor alle andere vragen kunt u contact opnemen met Ottelien van Steenis (ottelien.vansteenis@wur.nl).

❖ **media (kranten, tv, radio, internet)**

Naast projectpublicaties is er regelmatig aandacht in de media voor Klimaat voor Ruimte projecten. Bij deze het verzoek om alle media gerelateerde zaken door te geven aan Ottelien van Steenis (E: ottelien.vansteenis@wur.nl). Een nadere toelichting hieromtrent is te vinden in het document Organisatie en Werkwijze (pagina 38 en 39), te downloaden via onze website (Informatie voor projectleiders / Organisatie en werkwijze).